

Langer thuis: in de praktijk

Vernieuwende woonzorg
voor kwetsbare senioren

Inhoud

Samenvatting 3

1 Inleiding 4

2 Woonzorgarrangementen 7

2.1 Transformatie bestaand zorgvastgoed en dienstverlening 8

2.1.1 All-inclusive 8

2.1.2 De serviceflat 11

2.2 Nieuwe woonvormen: klantgerichte communities 12

2.3 Conclusie: woonzorgarrangementen onder druk 15

3 Zelfstandig langer thuis 16

3.1 Informatie en organiseren langer thuis 17

3.2 Gemeentelijke campagnes 19

3.3 Inzetten voor elkaar 20

3.4 Inzetten voor de groep kwetsbaren 22

3.5 Generaties verbinden 25

4 Samen wonen 26

4.1 Gemeenschappelijk wonen 27

4.2 Meerdere generaties samen 28

4.2.1 Magic mix 29

4.3 Opkomst van hofjes 31

5 Dienstenpakket 34

5.1 Vier varianten voor vormgeving 35

5.2 Drie uitdagingen 37

6 Woonzorgtechnologie 39

6.1 Robotica 40

6.2 Onbekend maakt onbemind 42

6.3 Doorbraak laat op zich wachten 46

Samenvatting

Ouderen willen graag oud worden in hun eigen woning. Lukt dat niet? Dan is er altijd het verzorgingshuis nog als veilige achterwacht, waarop je kunt rekenen 'als het nodig is'. Na de invoering van de Hervorming Langdurige Zorg in 2015 kregen ouderen met een lage zorgzwaarte geen toegang meer tot dit maatschappelijk gefinancierde verzorgingshuis. Er kwam dan ook een hoop onrust na de hervorming, want: zijn er wel alternatieven wanneer de oudere het thuis niet meer redt? Welke woonvormen heeft Nederland voor kwetsbare senioren tussen de eengezinswoning en het verpleeghuis in?

In deze kwalitatieve verkenning brengen we dit alternatieve tussenaanbod in beeld. De centrale vraag is: *wat kan een kwetsbare oudere vinden als hij of zij op zoek gaat naar een veilige, beschermde en sociale woonomgeving?* We speurden internet af naar initiatieven en benaderden ondernemers, nieuwe toetreders, ontwikkelaars en wetenschappers. We zochten naar woonzorgarrangementen die in een gebouw of in een gebied een combinatie aanbieden van aangepast wonen, gezelschap, betaalbare dienstverlening en 24/7 hulp in de nabijheid.

Vernieuwende woonzorg?

In de publicatie 'Langer thuis: een verkenning - Behoeften en toekomst woonzorg voor kwetsbare senioren' maken we inzichtelijk hoe de doelgroep eruit ziet en welke woon- en zorgbehoeften zij hebben. In dit tweede deel verkennen we de markt. Wat kan een senior vinden als hij of zij zich wil voorbereiden op een toenemende kwetsbaarheid en gaat zoeken naar goed wonen, gezelschap, dienstverlening en hulp in de nabijheid? Omdat de kans op kwetsbaarheid het grootst is bij de groep ouderen met een laag inkomen, keken we met name naar het betaalbare aanbod voor senioren met alleen AOW tot een middeninkomen.

Eén van de woonopties voor kwetsbare ouderen is een complex waar wonen, zorg en welzijn integraal wordt aangeboden. Feitelijk gaat dit om het aanbod zoals dat voorheen in verzorgingshuizen werd geboden. Dergelijke woonzorgarrangementen zijn niet nieuw. Zowel in bestaand zorgvastgoed als in nieuw vastgoed worden arrangementen aangeboden die wonen combineren met aanbod van zorg en welzijn. Maar voor kwetsbare ouderen met een kleine portemonnee lijkt het lastiger om dergelijke arrangementen financieel haalbaar te maken. Ook is er duidelijk behoefte aan nieuwe, betaalbare vormen voor de doelgroep met een laag inkomen.

Welke ondersteuning dan?

Welk aanbod is er voor mensen die behoefte hebben aan een combinatie van wonen, zorg en welzijnsdiensten, maar die wonen in een complex of wijk waar geen zogenoemd all-inclusive wordt geboden? In deze verkenning hebben we aandacht besteed aan een aantal trends. Hierbij komen voorbeelden van initiatieven gericht op het samenwonen van (kwetsbare) ouderen met andere doelgroepen, wederzijdse ondersteuning, het aanbieden van een dienstenpakket en woonzorgtechnologie aan bod. Onder meer Het Knarrenhof, Saffier, Koornhorst en Samenlukthetzelf passeren de revue.

Nog geen dekkend aanbod

Per trend zijn er diverse voorbeelden te vinden, maar er is nog geen sprake van een dekkend aanbod. De verschillende producten en diensten worden door het hele land aangeboden, maar lijken relatief beperkt in aantal, zeker in het goedkopere segment. Ze zijn nog geen gemeengoed, zoals verzorgingshuizen een vertrouwd onderdeel in het aanbod van elke wijk of dorp waren. Ook ontbreekt vaak nog de integraliteit in het aanbod: de combinatie van bijvoorbeeld domotica, dienstverlening en een goede verbinding tussen formele en informele hulp.

1. Inleiding

Al jaren is duidelijk dat ouderen de voorkeur geven aan oud worden in de eigen woning. Tegelijkertijd fungeert het verzorgingshuis voor veel ouderen als veilige achterwacht 'voor als het nodig is'. Dat bleek na de invoering van de Hervorming Langdurige Zorg in 2015, waardoor ouderen met een lage zorgzwaarte geen toegang meer hadden tot het maatschappelijk gefinancierde verzorgingshuis. Na die hervorming werd bezorgdheid geuit of er wel alternatieven waren als een oudere het thuis toch niet meer redt.¹

Focus van de verkenning

In deze kwalitatieve verkenning brengen we dit alternatieve aanbod in beeld. De centrale vraag in deze kwalitatieve verkenning is: *wat vindt een kwetsbare oudere als hij of zij op zoek gaat naar een veilige, beschermde en sociale woonomgeving?*

We verkennen het aanbod in de markt aan de hand van de volgende vragen:

1. Wat is de behoefte van kwetsbare ouderen aan zorg en ondersteuning?
2. Welke trends zien we in het aanbod van wonen (met dienstverlening)?
3. Welke andere integrale oplossingen worden geboden aan kwetsbare ouderen?

In 'Langer thuis: een verkenning - Behoeften en toekomst woonzorg voor kwetsbare senioren' werd de eerste vraag beantwoord, dit tweede deel richt zich op de tweede en derde vraag.

1. Pol, B. (2017, 11 juli), "Als je het ouderen vraagt is het verzorgingshuis zó weer terug", in: NRC.

Afbakening en aanpak

We onderzochten de ontwikkelingen op internet en namen contact op met oude en nieuwe ondernemers, ontwikkelaars en wetenschappers. Aanvankelijk zochten we nieuwe woonzorgarrangementen, een integraal aanbod van wonen met welzijn en zorg, voor senioren met een kleine portemonnee. Gedurende de verkenning bleek dat er weinig nieuwe arrangementen zijn ontwikkeld waarin deze drie elementen tezamen worden aangeboden. Veel nieuwe arrangementen op de markt blijken zich vooral vaak te richten op één of twee van deze elementen en/of zijn financieel niet haalbaar voor deze doelgroep. Daarop hebben we de verkenning verbreed en meer gefocust op de trends die we zien in het aanbod van wonen (met dienstverlening). Er zijn talrijke ontwikkelingen. Wanneer deze gericht zijn op bijvoorbeeld het signaleren van de kwetsbaarheid van ouderen of een soepele overgang van het ziekenhuis naar de thuissituatie, vallen deze buiten de scope van de verkenning en zijn daarom, hoe interessant ook, buiten beschouwing gelaten. De focus ligt op nieuwe diensten en producten, die als een vervanging gezien kunnen worden voor wat eerder geboden werd in verzorgingshuizen.

Vervolg op evaluatie van de All-inclusive

Deze kwalitatieve verkenning is een vervolg op het eerdere experiment All-inclusive uit 2014-2015. In dit experiment zochten we naar een betaalbaar woondienstenproduct als alternatief voor het verzorgingshuis. Een groep van twaalf koplopers is een klein jaar gevolgd met het in de markt zetten van het concept 'All-inclusive'. In een Community of Practice is een aantal concepten toegelicht, zijn ervaringen en knelpunten uitgewisseld en zijn de koplopers gevoed met aanvullende studies en inleidingen door experts. Het experiment heeft laten zien dat, onder bepaalde voorwaarden, een betaalbaar woondienstenproduct kan worden ontwikkeld in [voormalige verzorgingshuizen](#).

Eind 2017 zijn de koplopers opnieuw benaderd om de stand van zaken van de all-inclusive arrangementen in kaart te brengen. De uitkomsten staan kort samengevat in paragraaf 2.1.1. De volledige onderzoeksresultaten van het experiment All-inclusive staan beschreven in de Aedes-Actiz KCWZ/Platform31-publicatie '[Hoe toekomstbestendig is het all-inclusive arrangement?](#)'.

2. Woonzorgarrangementen

Wanneer een senior zich wil voorbereiden op een toenemende kwetsbaarheid, welke opties heeft hij dan op de woningmarkt? Omdat de kans op kwetsbaarheid het grootst is bij de groep ouderen met een laag inkomen, keken we vooral naar het aanbod dat voor hen betaalbaar is. Dit hoofdstuk gaat in op vormen waarbij vastgoed en dienstverlening worden gecombineerd; de daadwerkelijke woonzorgarrangementen.

2.1 Transformatie bestaand zorgvastgoed en dienstverlening

2.1.1 All-inclusive

Door de hervorming in de langdurige zorg en de extramuralisering krijgen ouderen met een lage zorgzwaarte sinds begin 2015 niet meer een verblijfsindicatie voor het verzorgingshuis. De oude sociale functie van het verzorgingshuis vervalft daarmee: wonen met mensen die een oogje in het zeil houden, hulp bij de hand, gezelligheid en aanspraak in de centrale ruimten. De nieuwe bewonersgroep van het verzorgingshuis is een zwaardere zorgdoelgroep die andere eisen stelt aan het gebouw: rolstoeltoegankelijk, ruimte voor het gebruik van hulpmiddelen of voor groepsgewijze huisvesting. Niet alle verzorgingshuizen voldeden aan deze eisen.

Aanbieders zijn verschillend met deze situatie omgegaan. Een deel van het vastgoed is niet langer in gebruik als zorglocatie. Andere zorgaanbieders hebben een 'all-inclusive concept' ontwikkeld, waarbij klanten de woning huren en op arrangementbasis gebruik kunnen maken van verschillende diensten en het zorgaanbod. Veel verzorgingshuizen bieden nu onderdak aan bewoners met een zwaardere zorgvraag en zijn een verpleeghuis geworden.

Het kennis- en experimentenprogramma 'Langer thuis', ondersteund door de ministeries van Binnenlandse Zaken en Volksgezondheid, Welzijn en Sport, heeft in dit kader in 2014 het experiment 'All-inclusive pension' uitgevoerd. Dit experiment is georganiseerd door Platform31 en Aedes-Actiz Kenniscentrum Wonen-Zorg (KCWZ). Een groep van twaalf koplopers is een klein jaar ondersteund en gevolgd met het in de markt zetten van het concept 'All-inclusive'.

Eind 2017 zijn de koplopers uit het experiment opnieuw benaderd om een beeld te krijgen van de ontwikkelingen en de stand van zaken rondom de all-inclusive arrangementen. Al ten tijde van het experiment is aan de koplopers gevraagd hoe toekomstbestendig het concept all-inclusive is. De meeste koplopers waren hierover destijds terughoudend. Onze inventarisatie van de stand van zaken van de all-inclusive concepten laat zien dat de twijfels van de koplopers terecht waren. Vier koplopers bieden geen all-inclusive concept meer en één koploper levert zelf niet meer de diensten, maar treedt op als intermediaire organisatie tussen huurders en aanbieders van het dienstenpakket. Tegelijkertijd zijn er ook koplopers die de scheiding tussen wonen en zorg verder hebben doorgevoerd en/of hun concept verder hebben doorgevoerd.

Maatwerk in woning en diensten is de sleutel tot succes, zo blijkt uit het experiment. Bewoners hebben verschillende behoeften en financiële mogelijkheden, en willen of kunnen daardoor niet hetzelfde pakket afnemen. Tegelijkertijd zet dit maatwerk extra druk op de financiële haalbaarheid van het concept. Investerings zijn nodig in complexen met kleine wooneenheden, maar het samenvoegen van wooneenheden leidt tot minder huurders en daarmee tot een nog grotere financiële druk. Voor het gemeenschappe-

lijke deel van de complexen, dat ook een ontmoetingsfunctie voor de wijk kan vervullen, is het vaak lastig een sluitende businesscase te maken. Om de exploitatie haalbaar te maken en bijvoorbeeld 24-uurs aanwezigheid van personeel te kunnen garanderen, kiest het grootste deel van de zorgaanbieders voor een combinatie van lichte en zwaardere zorgvragers in het gebouw. Door het ontbreken van een voldoende kostendekkende exploitatie voor betaalbare woningen, dienstverlening en 24/7 aanwezigheid van personeel, blijven reguliere zorgaanbieders de voorkeur geven aan de huisvesting van zwaardere zorgdoelgroepen voor wie een ruimere vergoeding beschikbaar is in de Wet Langdurige Zorg.

Naast de koplopers uit het segment zijn er ook andere partijen die all-inclusive arrangementen aanbieden in voormalige verzorgingshuizen. Denk bijvoorbeeld aan de ViVa! Zorggroep, Zorgbalans, Omring, Patyna, Evean en Groenhuysen. Met name binnen het goedkopere segment zijn het vooral 'reguliere' aanbieders die de arrangementen aanbieden.

Verzorgd wonen in Zaandam

Westerwatering is een voormalig verzorgingshuis van Evean dat in 2016 volledig geëxtramuraliseerd is. Verzorgd Wonen heet het nu en de locatie biedt een combinatie van zelfstandig wonen, thuiszorg en ondersteunende diensten. Om dit te bereiken hebben de drie betrokken organisaties – de gemeente Zaanstad, de woningcorporatie Parteon en de zorgaanbieder Evean – de handen ineengeslagen. De leidende vragen in de ontwikkeling waren: wat zijn passende woonvormen voor ouderen, nu en in de toekomst? Hoe kunnen we voorzieningen voor ouderen in woonzorgcentra ook in de toekomst behouden? Hoe ondersteunen wij kwetsbare ouderen in het zo lang mogelijk thuis wonen? En hoe kunnen we voormalige verzorgingshuizen transformeren zodat zij een veilige plek blijven bieden voor zelfstandige ouderen? Met de combinatie van zelfstandig wonen, thuiszorg en ondersteunende diensten beschikken de bewoners over een eigen appartement, maar kunnen zij andere bewoners ontmoeten tijdens de maaltijden in het restaurant en tijdens georganiseerde activiteiten. Ook kunnen zij thuiszorg van Evean ontvangen of gebruikmaken van de kapper, pedicure, fysio- en ergotherapeut, dagbesteding, prikpost, audiciens en opticiens die zich in het complex bevinden. Ofwel: geheel zelfstandig wonen in een huurappartement in de nabijheid van andere ouderen, met gezelligheid, zorg en ondersteuning binnen handbereik. Dát is Verzorgd Wonen van Evean.

Meer informatie:

www.evean.nl/zorgaanbod/verzorgd-wonen

www.kcwz.nl/doc/extramuralisering/Artikel-Westerwatering-verzorgd-wonen-in-Zaandam.pdf

Zorgbutler: focus op senioren met een kleine portemonnee

De Drie Notenboomen biedt sinds april 2017 in het voormalige verzorgingshuis De Schutse van woningcorporatie SOR in Ommoord, Rotterdam, een all-inclusive concept aan. De bewoners huren een eigen appartement en delen een gezamenlijke woonkamer en leefkeuken. In totaal zijn er 123 appartementen in twee verschillende formaten (42 en 60 vierkante meter), die worden aangeboden tegen huurprijzen die vallen onder de normen van passend toewijzen. De zorg wordt ingekocht met een persoonsgebonden budget. Elke drie verdiepingen heeft één zorgondernemer, de 'zorgbutler', die de zorg en diensten regelt en het groepsproces in de gezamenlijke ruimten faciliteert. Aanstaaende bewoners krijgen een intake waarin zij kunnen aangeven welke diensten zij willen afnemen en een keuze maken tussen de zorgondernemers.

Op de begane grond biedt een vierde zorgondernemer het concept 'Thomas op kamers' aan vijftien jongeren met een beperking. Deze jongeren bieden aan de overige bewoners diensten aan, werken in het restaurant en helpen met klusjes.

Meer informatie:

www.de-zorgbutler.nl

www.kcwz.nl/doc/woonvariaties/Zorgbutler-wonen-in-een-verzorgingshuis-nieuwe-stijl-2018.pdf

WoonincPlusVitalis

Via het label WoonincPlusVitalis bieden de woningcorporatie Wooninc en de zorgorganisatie Vitalis drie woonvormen aan voor senioren in

Eindhoven en daarmee verschillende alternatieven voor het langer zelfstandig blijven wonen. De drie woonvormen zijn als volgt:

- Basis: zelfstandige huurappartementen, gelijkvloers, met veelal bredere doorgangen en een ruimere doucheruimte. Etagewoningen zijn per lift bereikbaar.
- Extra: zelfstandige huurappartementen in complexen met een gezamenlijke ontmoetingsruimte voor (buurt)bewoners. In de ontmoetingsruimte worden lunches en gezamenlijke activiteiten georganiseerd. Een huismeester draagt bij aan de orde en netheid van de woonomgeving en aan het veiligheidsgevoel van de bewoners. Zij kunnen deelnemen aan de dagelijkse welzijnsronde of de persoonlijke alarmering. Ook is zorg op maat aan huis mogelijk.
- Compleet: hetzelfde als Extra, maar nu met een compleet pakket woon-, welzijn- en zorgdiensten, zoals hulp in de huishouding, persoonlijke verzorging of verpleging, behandeling of mantelzorgondersteuning. Zorg is 24/7 aanwezig in het complex. Deze complexen hebben vaak ook een verpleegafdeling.

Meer informatie:

www.woonincplusvitalis.nl

www.platform31.nl/nieuws/vernieuwende-woonzorg

2.1.2 De serviceflat

Tot eind jaren zeventig van de vorige eeuw zijn in totaal ongeveer 500 serviceflatcomplexen met in totaal 55.000 woningen in Nederland gerealiseerd.

Anno 2015 zijn hier nog zo'n 360 complexen met circa 40.000 appartementen van over.² Daarvan is 75 procent georganiseerd via een Vereniging voor Eigenaren (VvE) of coöperatieve vereniging waarin de bewoners eigenaar zijn van

hun appartement. In de overige complexen is sprake van huur via een woningcorporatie, zelfstandige stichting of vastgoedontwikkelaar.³ Voor ouderen met een middeninkomen die zelfstandig, maar ook beschut willen wonen, kan de serviceflat aantrekkelijk zijn. Onderzoek laat echter ook zien dat veel complexen grote leegstand en waardedaling van de koopappartementen kennen doordat ze niet meer goed aansluiten op de huidige markt. Veel serviceflats zijn zowel aan de binnen- als buitenkant verouderd en vertonen niet zelden technische gebreken. De prijs is niet in verhouding tot de geboden service en zorgfaciliteiten maken hier zelden onderdeel van uit. Veel serviceflats besloten daarop te transformeren.

Hof van Sliedrecht, Sliedrecht

Hof van Sliedrecht is een grote serviceflat in de Drechtsteden. Het gebouw stamt uit de jaren zeventig en heeft 153 appartementen van ruim 60 vierkante meter. Rond 2010 loopt de leegstand gestaag op. De stagnerende woningmarkt, waardoor veel mensen hun oude koopwo-

2. Schatting op basis van onderzoek door bureau Timeslab in: Lupi, T., Triest N. van & Homan L. (2015). Transformatie van serviceflats. Kansen voor ouderenhuisvesting. Den Haag: Platform31.

3. Idem.

ning niet of slechts met verlies verkocht krijgen, speelde de serviceflat parten. Bovendien was het gebouw verouderd en het dienstenpakket te duur.

Het dienstenpakket is vernieuwd door diensten facultatief te maken, zodat bewoners meer invloed hebben op wat ze afnemen. Daarnaast betalen bewoners een vast bedrag voor de receptie, schoonmaak, keuken en bereikbaarheid van zorg. Aan de maaltijden wordt veel zorg besteed, waardoor mensen hiervoor graag betalen. In totaal kost het wonen met diensten in Hof van Sliedrecht nu gemiddeld 1.500 euro per maand.

Het gebouw is ingrijpend gerenoveerd en gemoderniseerd. In de renovatie is bewust geanticipeerd op de toenemende zorgvraag. De appartementen zijn toegankelijk gemaakt voor rollatorgebruik en het pand heeft een frisse uitstraling gekregen. Met alle ingrepen is Hof van Sliedrecht erin geslaagd om de neerwaartse spiraal te keren en meer mensen voor de serviceflat te interesseren.

Meer informatie: www.residentiesrechtstreek.nl/hof-van-sliedrecht

2.2 Nieuwe woonvormen: klantgerichte communities

Naast de ombouw van verzorgingshuizen tot zelfstandig te huren appartementen, verschijnen overal in Nederland ook nieuwe complexen, gericht op senioren. Dat is op zich geen nieuw gegeven. Door het hele land staan tal van serviceflats, woonzorgcentra en zorgvilla's, die tegemoetkomen aan de wensen van senioren om bij elkaar te wonen, eventueel samen met andere leeftijdsgroepen, en diensten dicht bij de hand te hebben. Nieuw is de toenemende nadruk op maatwerk en klantgerichtheid, het bieden van een integraal arrangement en ook het aansluiten bij de behoefte aan communitybuilding

en naoberschap. De zoektocht is hoe we dit maatwerk en de integraliteit ook kunnen bieden aan senioren met een gemiddeld of lager inkomen. Onze verkenning levert verschillende alternatieven op voor het zelfstandig thuis wonen met zorg, maar er lijkt een lacune te zijn in het aantal betaalbare alternatieve woonzorgvormen tussen het eigen huis en de zorginstelling in. Ook onderzoek van RIVM bevestigt op grond van interviews dit signaal.⁴

Woonlandschap De Leyhoeve

Wonen in een ruim appartement, in een groene omgeving aan de rand van de stad en voorzien van alle gemakken. Dat is de Leyhoeve in Tilburg. De Leyhoeve richt zich op woongenot, services, veiligheid, zekerheid en keuzevrijheid. Het nieuwe complex is begin 2016 opgeleverd en bevat 200 huurwoningen van 65 tot ruim 200 vierkante meter in de vrije sector (met een huurprijs van 800 tot 2.800 euro per maand) waar ruim 400 mensen wonen. De Leyhoeve beschikt tevens over 85 zorgsuites van 33 vierkante meter met eigen badkamer (van 1.050

4. RIVM (2018, 2 mei). Factsheet Langdurige zorg in beweging: wat zijn uitdagingen en oplossingsrichtingen? Den Haag: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.

euro per maand). Hier wonen vooral mensen met dementie. De zorg wordt geleverd door zogenaamde 'huiskamermoeders' met zeven bewoners per huiskamer.

Doordat alle woningen 24 of meer keuze-elementen hebben en kunnen worden aangepast met zorg hulpmiddelen en domotica, is de keuzevrijheid in de inrichting van de woningen groot. De service is gelijk aan die van een luxehotel, inclusief mooie receptie en faciliteiten als een restaurant, bruin café, zwembad, fysio- en fitnessruimte, kapper, pedicure en winkel. Activiteiten zijn er in overvloed met onder meer een fietsclub, bridgeclub en wijnclub. Bewoners betalen standaard 100 euro per maand aan servicekosten en betalen verder alleen voor services en faciliteiten waarvan zij gebruikmaken. Zorg is, indien nodig, binnen handbereik. Inmiddels wonen er ook mensen met een zware zorgvraag in de huurwoningen. In Groningen is begin 2018 de tweede locatie van De Leyhoeve gerealiseerd.

Meer informatie:

www.leyhoeve.nl

www.kcwz.nl/doc/woonvariaties/Verslag-KCWZ-excursie-Tilburg-nieuwe-woonconcepten-juni-2016.pdf

Triamant: naast wonen, zorg en welzijn focus op leefstijl

Op basis van het motto 'zo lang mogelijk, zo gezond mogelijk gelukkig leven' heeft de Belgische onderneming Triamant op vier plaatsen in Vlaanderen 'buurten' ontwikkeld waar 'voluit leven' centraal staat. Iedereen van 0 tot 110 jaar, met of zonder zorgvraag, kan er een leven lang zelfstandig wonen. De buurten bestaan uit verschillende woon-

vormen (flats, studio's en eengezinswoningen) met voorzieningen, zoals een brasserie, wassalon, hotel, sportfaciliteiten en veel groen. Verhuizen hoeft niet meer. Wie zorg nodig heeft, kan 24/7 steunen op professionele zorgverleners.

Een belangrijk aspect van het Triamantconcept is de focus op vitaliteit en autonomie. Naar het voorbeeld van de Blue Zones – plekken waar mensen aanzienlijk langer leven dan elders ter wereld – stimuleert Triamant tot een gezonde leefstijl. De sociale en fysieke omgeving zet aan tot gedragsverandering. Het Triamant-team coacht mensen op weg naar een geïntegreerde leefaanpak.

Een studio is bij Triamant te huren vanaf 675 euro per maand. Dit is inclusief privéverbruik van water, gas en elektriciteit, telecompakket, noodoproepsysteem, brandverzekering inboedel, basisbemeubeling (elektrisch verstelbaar bed, nachtkastje, tafel met twee stoelen, basisbestek), brandwerende gordijnen, buurt- en tuinonderhoud en het tweewekelijks vervangen van bedlinnen.

Meer informatie: www.triamant.be

Senior Smart Living | ParkEntree, Schiedam

ParkEntree in Schiedam is de eerste buurt met het label Senior Smart Living. Verbinden, genieten en ontplooiën staan hier centraal voor de bewoners, voor het merendeel actieve senioren tussen 60 en 70 jaar. ParkEntree is een nieuwbouwplan van 89 woningen, met middeldure gelijkvloerse koopwoningen tussen 150.000 en 320.000 euro en huurwoningen tussen de 850 en 950 euro per maand. Het project is ontwikkeld door Blauwhoed in samenwerking met conceptontwikkelaar Beyond Now en architectenbureau Inbo. Via co-creatie zijn ook de toekomstige bewoners betrokken bij de ontwikkeling. In het najaar van 2017 is de bouw van het project gestart. De eerste woningen worden eind 2018 opgeleverd.

De bewoners van ParkEntree worden automatisch lid van de Vereniging ParkEntree, die een servicecontract heeft afgesloten met hospita-

litymanager Vitaal&Zo. Alle kopers en huurders betalen verplicht een maandelijkse vergoeding voor het hospitalitypakket van Vitaal&Zo. Daarvoor krijgen de bewoners het gebruik van het ingerichte clubhuis met lounge (inclusief tv of beamer), een semiprofessionele keuken, zaalruimte, fitnessruimte, logeerkamer, terras en wifinetwerk. Op korte afstand is er voor de bewoners tevens de mogelijkheid om gebruik te maken van twee tennisbanen, wellness en extra zaalruimte. Vitaal&Zo levert een gastvrouw voor gemiddeld tien uur per week om activiteiten te faciliteren voor bewoners van ParkEntree. Reuring is er nu al: de toekomstige bewoners ontmoeten elkaar al voor overleg en gezelligheid hoewel er nog geen woningen zijn opgeleverd.

Meer informatie:

www.seniorsmartliving.nl

www.vitaalenzo.nl

Kleinschalige woonvorm met Zorgdragers: het Ouden Huis

Het Ouden Huis is een nieuw woonconcept gericht op senioren met een zorgbehoefte. In Het Ouden Huis wonen ongeveer 40 ouderen, in ongeveer 28 eigen huurwoningen. Er is een gemeenschappelijke eetkeuken en zitkamer. De locatie wordt 'gerund' door de Zorgdragers; een ondernemersechtpaar dat ook op de locatie woont. Behalve de twee zorgdragers wonen er in Het Ouden Huis ook twee of drie schoolverlaters. Zij huren een kamer en zijn regelmatig te vinden in de eetkeuken en zitkamer.

Dit nieuwe woonconcept is nog in ontwikkeling en in Woerden, Bodegraven, Waddinxveen en Apeldoorn wordt in 2018 gewerkt aan geschikte locaties.

Meer informatie: www.hetoudenhuis.nl

2.3 Uitdaging: woonzorg voor kleine portemonnee

Woonzorgarrangementen zijn niet nieuw. Zowel in bestaand zorgvastgoed als in nieuw vastgoed, als in gebiedsgerichte varianten worden arrangementen geboden die wonen combineren met aanbod van zorg en welzijn. Het concept slaat aan. Arrangementen worden daarbij geboden voor verschillende doelgroepen en hebben elk ook hun eigen 'uniciteit', zoals bijvoorbeeld de focus op een gezonde leefstijl bij Triamant. Juist voor kwetsbare ouderen met een kleine portemonnee lijkt het lastiger om dergelijke arrangementen financieel haalbaar te maken. Dit maakt dat de nieuwe woonzorgarrangementen slechts een oplossing bieden voor een deel van de kwetsbare ouderen die voorheen naar een verzorgingshuis zouden zijn verhuisd. Maar ook dat er nog behoefte is aan nieuwe vormen voor de doelgroep met een kleine portemonnee.

3. Zelfstandig langer thuis

Welk aanbod is er voor kwetsbare senioren die de behoefte hebben aan een aangepaste woning, enige dienstverlening, gezelschap en hulp in de nabijheid, maar die niet in aanmerking komen voor intramurale zorg? Hoe wordt op hun behoeften ingespeeld door (sociaal) ondernemers? En hoe regelen die mensen het eventueel zelf? Uit onze verkenning blijkt dat integrale arrangementen in de wijk slechts weinig worden aangeboden, zeker voor mensen met een kleine portemonnee. Losstaand zijn er wel tal van initiatieven, van samenwonende kwetsbare ouderen, burgerparticipatie, aangeboden dienstenpakketten, ondersteunende technologieën en tot regie voeren over langer thuis blijven wonen. In dit hoofdstuk tonen we voorbeelden van welke onderdelen van het woonzorgarrangement worden aangeboden. De focus ligt op wonen, diensten of welzijn.

3.1 Informatie en organiseren langer thuis

Als ouderen thuis wonen, moeten zij zelf hun zorg, welzijn en huisaanpassingen regelen. Zij hebben informatie nodig over de mogelijkheden, inclusief informatie over alternatieve woonvormen, en eventueel hulp bij het aanvragen en beoordelen van offertes. Belangrijk is dat ouderen goede voorlichting kunnen krijgen. Ouderen kunnen gebruikmaken van tal van landelijke of lokale digitale platforms die een meer of minder volledig en onafhankelijk aanbod tonen. Denk hierbij aan het gemeentelijk Wmo-portaal en online platforms zoals Wijzelf.nl, Alleszelf.nl, Woonz.nl, LekkerLeven.nl en WijdeWijk.nl. Ook zijn er websites die gericht zijn op specifieke diensten, zoals Vertrouwelje-ouders.nl, Care.com en Helpling.nl voor respectievelijk begeleiding, zorg en

schoonmaakhulp. Rondom technologie en zorg zijn er modelwoningen te bezichtigen en worden bijeenkomsten georganiseerd waar ouderen kunnen kennismaken met de nieuwste mogelijkheden.⁵

Onderzoek onder ouderen laat zien dat er behoefte is aan een centrale toegang tot alle benodigde informatie.⁶ In de praktijk zien we ook dat partijen de handen ineenslaan en proberen overzicht te brengen in het woud van informatie en mogelijkheden. De stichting Servicepunt Thuiswonen in Tiel helpt senioren bij al hun vragen. In Eindhoven hebben de grootste corporatie en een zorgaanbieder onder de naam WoonincPlusVitalis de handen ineengeslagen om een gezamenlijke toegang te organiseren tot een breed spectrum aan woningen, diensten en informatievoorziening. Deze voorzieningen dragen bij aan het centraal stellen van de klant en aan maatwerk. Belangrijk daarbij is het creëren van inzicht in de kosten van woningen en arrangementen, zoals onder meer BrabantWonen doet, zodat senioren een afgewogen keuze kunnen maken.

5. Op de website van Aedes-Actiz Kenniscentrum Wonen-Zorg staat een overzicht van huizen van de toekomst, slimme huizen en belevingscentra die bezichtigd kunnen worden. Zie: www.kcwz.nl/thema/woonzorgtechnologie/slim-wonen-in-de-toekomst-voorbeeldwoningen-op-de-kaart.

6. Faber, M. von, Landkroon, J., Roes, Th. H., Verlaan, A. & Pas S. van der (2018 februari). Vitaal en langer zelfstandig wonen in de Leidse regio. Den Haag: Werkplaats Sociaal Domein Den Haag & Leiden.

ServicepuntThuiswonen

Servicepunt Thuiswonen helpt thuiswonenden bij praktisch alle mogelijke zaken die thuiswonen met zich meebrengt. Elke werkdag kunnen ouderen terecht bij een loket waar ervaren vrijwilligers vragen beantwoorden, doorverwijzen of helpen bemiddelen. Maar, zoals de stichting opmerkt: "Ook voor een goed gesprek mogen mensen bellen." Door collectieve inkoop en het bedingen van kortingen is het ook mogelijk om via de stichting goederen en diensten goedkoper te krijgen. In de zomer wordt een zomerschool voor senioren georganiseerd met allerlei verschillende workshops. De stichting heeft geen winstoogmerk en wordt gesteund door verschillende partners, zoals de gemeente Tiel en lokale maatschappelijke en commerciële organisaties.

Meer informatie: www.servicepunt-thuiswonen.nl

Centraal klantencentrum

WoonincPlusVitalis biedt een centraal klantencentrum aan waar senioren informatie kunnen krijgen over de verschillende woonvormen in Eindhoven, zowel met als zonder zorg. Op deze wijze is er een centrale toegang voor ouderen die zich willen informeren over de lokale mogelijkheden voor langer thuis wonen.

Meer informatie:

www.woonincplusvitalis.nl/actualiteiten/klantencentrum-wonen-zorg-en-welzijn-officieel-geopend

www.platform31.nl/nieuws/vernieuwende-woonzorg

Hulp bij inzicht in het besteedbaar inkomen

De wereld van wonen, zorg en welzijn is complex en kent allerlei kosten, bijdragen en toeslagen. Veel senioren hebben daardoor weinig zicht op hoeveel besteedbaar inkomen zij overhouden. Om hen te ondersteunen, heeft Zorgbalans een online rekentool ontwikkeld waarmee senioren met enkele eenvoudige stappen een indicatie krijgen voor hun besteedbaar inkomen. De tool houdt rekening met hun inkomen, woonsituatie en zorgvraag.

Meer informatie: www.zorgbalans.nl/clientinformatie/rekentool

3.2 Gemeentelijke campagnes

Sommige gemeenten organiseren voorlichtingscampagnes, eventueel samen met woningcorporaties en zorg- en welzijnsorganisaties en/of ouderenbonden. Om de bewustwording over de eventuele consequenties en veranderingen met betrekking tot de woning en woonomgeving te vergroten en mensen te stimuleren daarop te anticiperen, zijn in veel gemeenten campagnes gestart. Een campagne die bestaat uit een aantal op elkaar afgestemde onderdelen blijkt het meest effectief.⁷ Cruciaal is een persoonlijke brief aan inwoners om de campagne, huisbezoeken en informatiemarkten (en subsidieregeling) onder de aandacht te brengen. Huisbezoeken door vrijwilligers vormen een belangrijke basis van de campagne. De vrijwilligers attenderen bewoners met behulp van een checklist (gebaseerd op de Huistest) op mogelijke verbeterpunten in de woning.

7. Aedes-Actiz Kenniscentrum Wonen-Zorg (2016, 31 maart), 'Bewustwordingscampagnes langer thuis wonen', geraadpleegd op 9 augustus, van www.kcwz.nl/thema/cijfers-en-trends/bewustwordingscampagnes-langer-thuis-wonen.

Campagne 'Lang zult u wonen' in gemeente Lelystad

Voor de campagne werkt de gemeente Lelystad samen met het gelijknamige bureau Lang zult u wonen. Dit bureau rolt al sinds 2012 de campagne in meerdere gemeenten uit. Inwoners van Lelystad krijgen in 2019 volop tips en adviezen om eens door een andere bril naar hun huidige woning te kijken. De informatie wordt via zo veel mogelijk kanalen verspreid: folders, posters, website, advertenties, informatiebijeenkomsten et cetera. De gemeente Lelystad gaat zo veel mogelijk partners en organisaties op het gebied van wonen, welzijn en zorg betrekken bij de campagne. "Het is belangrijk voor de inwoners zelf hiermee aan de slag te gaan, maar het is minstens zo belangrijk voor de zorgverleners en mantelzorgers die in de toekomst steeds vaker in thuisituaties hulp gaan bieden", aldus de Lelystadse wethouder Sparreboom.

Meer informatie: www.sociaalweb.nl/nieuws/gemeente-lelystad-start-campagne-lang-zult-u-wonen

3.3 Inzetten voor elkaar

In toenemende mate zetten bewoners zich ook voor elkaar in. In 2013 waren er ongeveer 30 burgerinitiatieven, in 2014 al ruim 100 en anno 2016 zijn er circa 320 burgerinitiatieven rondom zorg en welzijn in Nederland bekend.⁸ De aanpak van burgerinitiatieven verschilt onderling sterk. Zo richten veel initiatieven zich enkel op welzijnstaken en kopen zorgcoöperaties daarnaast zorg in. Ook werken niet alle burgerinitiatieven samen met de lokale overheid. Een aantal coöperaties biedt ook huisvesting.

De eerste zorgcoöperatie in Nederland: Hoogeloon

De Brabantse zorgcoöperatie Hoogeloon ging in 2005 van start en was daarmee de eerste zorgcoöperatie van Nederland. Ad Pijnenborg is één van de initiatiefnemers en een drijvende kracht achter de coöperatie. In 2001 vroeg de gemeente Bladel ouderen na te denken over hun wensen met betrekking tot wonen, welzijn en zorg. Daaruit bleek dat zij graag in het dorp wilden blijven wonen, ook als zorg nodig zou zijn. Destijds vonden zorgaanbieders Hoogeloon met 2.250 inwoners echter te klein om zorg te leveren. Ouderen met een zorgvraag waren dus gedwongen te verhuizen. De teleurgestelde ouderen besloten 'dat niet langer te pikken' en namen het heft in eigen hand. Zo ontstond de coöperatie.

8. Jong, F. de (2016, 15 december), '320 burgerinitiatieven in de zorg in kaart gebracht', op: Vilans, geraadpleegd 9 augustus 2018, van www.vilans.nl/artikelen/320-burgerinitiatieven-in-de-zorg-in-kaart-gebracht.

Eetgroep

“Wij hebben hier in Hoogeloon een historie van samenwerken. Dat moesten de boeren hier vroeger ook al”, aldus Pijnenborg. De coöperatie levert zorg en diensten, waardoor ouderen de gelegenheid krijgen langer in het dorp te blijven wonen. “We kunnen niets alleen. We werken samen met verschillende organisaties en middenstanders in het dorp en daarbuiten.” De 250 leden komen twee keer per jaar bijeen voor een ledenvergadering. Het lidmaatschap bedraagt twintig euro per jaar. Iedereen die diensten afneemt, moet lid zijn.

De coöperatie begon met een eetgroep, die tot op de dag van vandaag goed functioneert. Iedere dinsdag koken vrijwilligers voor zo'n dertig min of meer kwetsbare, ouderen. Verder houdt de zorgcoördinator een keer per week spreekuur en wordt tuinonderhoud geregeld via de sociale werkvoorziening. Ook is het mogelijk hulpmiddelen te lenen, zoals een scootmobiel, rolstoel en rollator. De zorgcoöperatie organiseert de diensten Dagbesteding en Zorgthuis, dat hulp bij het huishouden, zorgverlening en verpleging biedt. “Ons burgerinitiatief heeft vanaf 2005 een natuurlijk groeiproces doorgemaakt. Met de start van Dagbesteding in 2006 en daarna Zorgthuis in 2008, werd de coöperatie een sociale onderneming met medewerkers in loondienst”, zo verklaart Pijnenborg. In een coöperatie is het vanzelfsprekend dat de leden aangeven wat en hoe ze het willen, de zorgverlening is hierdoor echt vraaggericht.

Villa voor mensen met dementie

Voor mensen met dementie is er een villa gebouwd, die vanaf 2014 wordt bewoond door veertien bewoners in twee verschillende groepen. Met ervaringsdeskundigen, partners en kinderen van mensen met dementie, is besproken wat zij belangrijk vinden. Het accent in de Villa ligt op een zinvol leven met dementie; meedoen en welbevinden

staan voorop. Zorg is belangrijk, maar dat is vanzelfsprekend. “Bewoners en familie zijn leidend bij de invulling van de zorgverlening en ondersteuning”, benadrukt Pijnenborg, die zelf lang in de zorg werkzaam was. Medewerkers in de villa vormen een team van verpleegkundigen, verzorgenden en gastvrouwen die samen verantwoordelijk zijn voor het prettig wonen, een 'thuis' bieden aan bewoners en familie.

Keukentafelgesprek avant la lettre

In Hoogeloon bestaat het keukentafelgesprek al vanaf 2006. De zorgcoördinator betreft de zorgvrager en de familie bij het intakegesprek. Samen nemen zij de ontwikkeling van de zorgvraag, de zelfzorg en de ondersteuning van familie en anderen door. De vraag wat de coöperatie aanvullend kan betekenen leidt tot een beperkte zorgvraag, die ruimte biedt aan de zorgvrager en de familie om zelf de regie te houden. Dit wordt erg gewaardeerd en geeft het vertrouwen dat meer zorg mogelijk is als dit nodig is.

Kwetsbare mensen eerder in beeld

Geleidelijk groeit de zorgcoöperatie tot een onderneming die zelf zorg levert en samenwerkt in een vorm van onderaannemerschap, met een reguliere zorginstelling. Bereikt de coöperatie ook de meest kwetsbare mensen? Pijnenborg krijgt deze vraag regelmatig en meent van wel. Juist kwetsbare mensen komen in een coöperatief verband eerder in beeld en ze worden door anderen gestimuleerd mee te doen of eens naar de zorgcoördinator te gaan. Ook neemt de zorgcoördinator zelf het initiatief tot contact.

Meer informatie: www.nlzorgtvoorelkaar.nl

3.4 Inzetten voor de groep kwetsbaren

Hoger opgeleide ouderen spelen een belangrijke rol bij het tot stand komen van burgerinitiatieven. Babyboomers hebben naar verhouding een groot potentieel aan kennis, vaardigheden en financiële middelen, en bovendien beschikken ze over collectieve kracht door de omvang van hun leeftijdsgroep.⁹ Dankzij hun initiatieven voor zelforganisatie dragen zij bij aan het langer thuis wonen van ouderen. Tegelijkertijd heeft de meest kwetsbare groep senioren moeite zich aan te sluiten bij deze initiatieven. Zij hebben een steuntje in de rug nodig om hun talenten te benutten of zelfs om deel te nemen aan activiteiten. Voor deze groep kwetsbaren worden nieuwe aanpakken ontwikkeld, gericht op het voorkomen van eenzaamheid en het vergroten van vitaliteit.

Flatcoaches stimuleren de inzet van talenten

Woningcorporaties Rijswijk Wonen en Vidomes, welzijnsorganisatie Welzijn Rijswijk en zorgorganisaties Florence en WoonZorgcentra Haaglanden hebben samen met de gemeente Rijswijk in 2016 het initiatief genomen om een flatcoach aan te stellen in twee Rijswijkse flats voor een periode van drie jaar. De flatcoach draagt eraan bij dat ouderen langer thuis kunnen wonen doordat hij voor extra hulp en begeleiding zorgt. De flatcoach stimuleert bewoners bijvoorbeeld actief mee te doen aan welzijnsactiviteiten. Ook signaleert hij als het niet goed gaat met bewoners of als eenzaamheid dreigt en grijpt in als er sprake is van overlast in de flat. De belangrijkste taak van de flatcoach is het verbinden van mensen door activiteiten en initiatieven te stimuleren. In een talentenkaart staat wie welke talenten heeft. De flatcoach helpt bij het inzetten van deze talenten.

Meer informatie: www.innovatiesociaaldomeinrijswijk.nl

Studio Bruis en het stimuleren van vitale woongemeenschappen

Over niet al te lange tijd zal zestig procent van het huurdersbestand van woningcorporaties bestaan uit ouderen. Zij verhuizen vaak naar een wooncomplex voor de fysieke veiligheid, gezelligheid en nieuwe contacten, maar daar blijkt de eenzaamheid net zo groot als in een gewone wijk. Het sociale leven is in wooncomplexen vaak ingedut. Het experiment Vitale woongemeenschappen laat zien dat veel ouderen bereid zijn zich in te zetten voor een actievere gemeenschap, maar ze doen dat meestal niet vanzelf. Ze voelen zich er niet toe in staat, weten niet goed hoe te beginnen of hebben belemmeringen zoals gezondheidsproblemen. Van bestaande groepen actieve bewoners, zoals de

9. Tilburg, T.G. van, M.I. Broese van Groenou & B.A. Suanet (2016). 'Sociale aspecten van veroudering.' In: M. Visser, D.J.H. Deeg, D.Z.B. van Asselt, R. van der Sande (red.). Inleiding in de gerontologie en geriatrie. Houten: bsl.

bewonerscommissie en de activiteitencommissie, vraagt dit een nieuwe manier van kijken naar het wooncomplex en een andere manier van bewoners betrekken: minder vóór, meer door en mét bewoners organiseren. Daarnaast is een activerende en faciliterende professional – zoals woonconsultanten of regisseurs klantcontact – nodig, die niet alles uit handen neemt, maar juist ideeën aanreikt en zorgt voor de continuïteit. Die professional kan inspelen op de groepsdynamiek, conflicten en zorgt voor voldoende basisveiligheid.

Meer informatie: www.platform31.nl/wat-we-doen/programmas/sociaal/wonen-en-zorg/vitale-woongemeenschappen

Koornhorst: activiteiten voor en door bewoners

Wooncentrum Koornhorst van woningcorporatie Rochdale is gelegen in de K-buurt van de Bijlmer in Amsterdam Zuidoost. Koornhorst bestaat uit 365 seniorenwoningen, die uit tweekamerwoningen bestaan met een balkon of terras. Bewoners kunnen gebruikmaken van het alarmeringssysteem. Woonbegeleiders van wijkzorginstelling Amstelring houden elke dag een spreekuur op de locatie en ook is een medisch centrum en fysiotherapiepraktijk aanwezig. Verder is er een internetcafé met bar, wasserette, kapsalon en een kleine supermarkt en mogelijkheden voor thuiszorg via Amstelring.

In het wooncentrum is er een ontmoetingsplek waar activiteiten worden georganiseerd zoals: een biljart- en rummikubclub, koffiemoementen, bewegen voor ouderen en computerles. De activiteiten worden door en voor bewoners georganiseerd. Om elkaar te vinden en

te weten welke activiteiten er zijn, is er een website van de locatie. Om de sfeer in de Koornhorst tussen bewoners te verbeteren, hebben de betrokken zorgaanbieder en woningcorporatie afgelopen jaren intensief bewonerscontact en zelforganisatie gestimuleerd en ondersteund. Dit programma wierp vruchten af; de sfeer is positief, de contacten tussen bewoners zijn verbeterd en de verhuurbaarheid van woningen is toegenomen.

Meer informatie: www.koornhorst.nl

3.5 Generaties verbinden

Bij meerdere methoden wordt ingezet op het verbinden van generaties. Binnen de zorg en onderwijs komen steeds meer projecten tot stand waarbij jongeren in de praktijk leren en ook zelf initiatieven bedenken en organiseren voor (zeer) kwetsbare ouderen.

Vitalab! Kickboxen met ouderen en meer!

VitaLab! is een onderzoek- en uitvoeringslab in Leiden-Noord, waarbij mbo-studenten en buurtjongeren bijdragen aan het bedenken en uitvoeren van plannen op het gebied van vitaliteit voor ouderen. Jongeren worden uitgedaagd oplossingen te bedenken voor vraagstukken uit de praktijk, waarbij de praktijk in het onderwijs komt. Bijvoorbeeld: Marente (zorginstelling voor ouderen) vraagt zich af hoe zij de vitaliteit onder ouderen kan bevorderen. Jongeren gaan aan de slag, praten met ouderen, zorginstellingen en 'gewone' mensen. Ze presenteren vervolgens hun plannen aan ouderen, zorginstellingen en onderzoekers. Vervolgens gaan de jongeren de plannen ook uitvoeren.

Zo komen ze al vroeg in contact met verschillende partijen, leren zelf projecten opzetten en uitvoeren. Dit heeft onder meer geleid tot een kickboksles voor ouderen en jongeren waarop dertig ouderen en dertig jongeren afkwamen.

Meer informatie:

www.zorgpact.nl/kopgroep/vitalab

www.vimeo.com/244006854/bc535b25ee (kickboksles)

Studenten helpen senioren en anderen in het Aquinohuis in Bergeijk

Het Aquinohuis, gevestigd in een oude leegstaande basisschool in Bergeijk, is een inloop- en participatiehuis, waar mensen die hulp en ondersteuning nodig hebben op het gebied van bijvoorbeeld arbeidsintegratie, dagbesteding en zorgvragen worden opgevangen. Verschillende organisaties vinden onderdak in Het Aquinohuis, zoals de kringloopwinkel, vluchtelingenwerk en bijvoorbeeld de ggz. Het huis heeft zelfs een eigen moestuin, breiclub en eetpunt. Er geldt eigenlijk maar één regel: iedereen die wil gebruikmaken van het gebouw moet iets willen bijdragen. Naast vrijwilligers zetten ook studenten zich in. Zo dragen Summa Zorg-studenten hun steentje bij met allerlei klussen en activiteiten. Ze assisteren ouderen bij klusjes in de huishouding, gaan met ze wandelen of ondersteunen bij het gebruik van hun telefoon, e-health of domotica. Ook hier is de wederkerigheid belangrijk: studenten doen op deze manier belangrijke praktijkervaring op.

Meer informatie: www.aquinhuis.nl

Samen lukt het zelf

Samen Lukt Het Zelf ondersteunt inwoners door wensen, behoeften en belemmeringen te inventariseren en door inwoners te betrekken in het samenwerken aan een betere leefomgeving. De gedachte achter Samen Lukt Het Zelf is dat mensen zelf hun vraagstukken willen en kunnen oplossen, maar dat ze dat het beste samen met anderen én met een steuntje in de rug kunnen doen. De organisatie heeft een academie die inwoners opleidt tot wijkverbinders. Deze brengen bijvoorbeeld de vragen van ouderen in een wijk in beeld en vertalen deze naar een programma van diensten en activiteiten. In opdracht van Woonzorg Nederland wordt de methode in samenwerking met On(t)roerend Goed en Studio Maek toegepast op de locatie Brinkpark in de gemeente Hoorn. De wijkverbinders, een groep van acht tot tien betrokken inwoners, werken hier aan het creëren van een ontmoetingsruimte in de wijk waar jong en oud elkaar kunnen ontmoeten.

Meer informatie: www.samenlukthetzelf.nl

4. Samen wonen

Een belangrijk onderdeel van de werking en aantrekkingskracht van verzorgingshuizen is de gezelligheid: naast een eigen woonruimte bieden de algemene ruimten in deze complexen mogelijkheden tot ontmoeting. Door de jaren heen zijn hiervoor verschillende woonvormen ontwikkeld. In dit hoofdstuk staan deze diverse woonvormen centraal.

4.1 Gemeenschappelijk wonen

Al in de jaren tachtig kwamen er woonvormen op waarbij senioren bij elkaar gingen wonen voor de gezelligheid en om elkaar te kunnen ondersteunen, met een balans tussen gemeenschappelijk en privé. De senioren wonen elk in een eigen wooneenheid en delen daarnaast gemeenschappelijke ruimten. Oude boerderijen werden opgekocht en verbouwd tot gemeenschappelijk wooncomplex en ook binnenstedelijk kwamen verschillende projecten van de grond. Er kwamen complexen voor bevriende senioren, voor bepaalde etniciteiten (zie kader) en bijvoorbeeld kunst- en ambachtsbeoefenaars die gezamenlijk een gemeenschappelijke woonvorm starten. Waar deze woongroepen aanvankelijk vooral opgericht werden voor de meer welgestelden, kwamen er in de loop van de tijd ook meer complexen voor mensen met een lager inkomen.

Foe Ooi Leeuw, in harmonie met elkaar

Foe Ooi Leeuw is een wooncomplex van 54 appartementen in Amsterdam-Zuidoost voor oudere Chinezen. Stichting Foe Ooi Leeuw is opgericht door de ouderenvereniging Tung Luk. Letterlijk betekent Foe Ooi Leeuw 'huis om in harmonie met elkaar te wonen'. Het is vormgegeven en gebouwd volgens de Chinese cultuur en levensovertui-

ging. Zo is er bijvoorbeeld rekening gehouden met de richtlijnen van Feng Shui. In de gemeenschappelijke ruimte kunnen de bewoners terecht voor een praatje met elkaar, eten en andere activiteiten. Bij een Chinese coördinator van thuiszorgorganisatie Amstelring kunnen de bewoners terecht bij vragen. De hulp bij de huishouding, verpleging en verzorging wordt gegeven door Chinees sprekende zorgmedewerkers.

Meer informatie:

www.multiculturele-ouderenzorg.nl/woongroepen/foe-ooi-leeuw

Meer informatie over groepswonen:

www.lvgo.nl/

4.2 Meerdere generaties samen

Woningcorporaties en sociaal ondernemers starten ook nieuwe wooncomplexen die gericht zijn op gemeenschappelijk wonen en ontwikkelen woonvormen waarbij interactie tussen generaties wordt gestimuleerd.

Samen'Thuis

Gebrek aan zin en vereenzaming ligt bij alleenwonende ouderen op de loer. Het aanbieden van de mogelijkheid om zelfstandig te wonen en toch samen te leven, is voor sommigen dé oplossing. Aanleiding voor woningcorporatie Goed Wonen om in Gemert met het concept Samen'Thuis te komen. In maart 2017 leverde de woningcorporatie de eerste woning op. Samen'Thuis is een gebouw met negen appartementen en één gemeenschappelijk appartement. Dat appartement heeft ook een logeerkamer en badkamer, zodat familie van de bewo-

ners hier kan logeren. Bewoners kunnen samen koken als ze dat willen. En dankzij de vrijwilligers uit de buurt is er elke week een koffiemiddag en spelletjesavond. Woningcorporatie Goed Wonen heeft de nieuwbouw zo ingericht dat alleenstaande ouderen de steun en mensen om zich heen krijgen die ze nodig hebben om nog zelfstandig te kunnen wonen.

Meer informatie: www.goedwonengemert.nl/voor-huurders/woon-omgeving/samenthuis

Slim transformeren van doorzonwoningen

Woningcorporatie Bergopwaarts in Deurne heeft een mooi voorbeeld van slim transformeren van bestaand vastgoed in plaats van sloop of nieuwbouw. De woningcorporatie heeft samen met architecte Karin

Vissers drie eengezinswoningen gesplitst en hiervan zes woningen gemaakt. Senioren wonen op de benedenverdieping en starters op de eerste verdieping. De woningen zijn zeer gewild en de huurders erg tevreden.

Meer informatie: www.kcwz.nl/thema/woonvariaties/klaar-voor-de-vergrijzing-voorbeelden-van-vernieuwing

Room in return

Room in Return (RiR) brengt via een online platform kamerzoekers en kameraanbieders bij elkaar. Als tegenprestatie voor de kamer levert de kamerbewoner (naast een kleine huur) wederdiensten. Zo ontstaat een win-winscenario voor beide partijen. Ook werkt RiR samen met woonzorgcentra, woningcorporaties, gemeenten en andere verhuurders om eventuele leegstand tegen te gaan en zo de leefbaarheid in complexen goed te houden. RiR geeft daarbij aan dat de combinatie van studenten met ouderen goed werkt. Denk bijvoorbeeld aan Humanitas Deventer en Careyn Tuindorp Oost.

Meer informatie: www.roominreturn.nl

jij hebt of zoekt een kamer

+

jij biedt of zoekt een wederdienst

=

samen kom je tot een goede deal

4.2.1 Magic mix

Ook in voormalige verzorgingshuizen komen verschillende doelgroepen samen. In een magic mix- of gemengd wonenproject kunnen verschillende doelgroepen samenwonen en bewust verbindingen met elkaar aangaan.

Magic Mix van Zorgstroom

In een voormalig verzorgingshuis van de organisatie Zorgstroom in Middelburg zelfstandig wonen senioren en een tiental jongeren bij elkaar. De jongeren zijn uitgestroomd uit een locatie voor beschermd wonen, maar hebben nog wel een beschermde woonomgeving nodig voordat zij volledig zelfstandig gaan wonen. In het complex hebben senioren en jongeren als burens contact met elkaar. Ze kunnen een praatje maken en elkaar helpen bij kleine klusjes. Het project Wisselwerk moet helpen om ook gezamenlijk activiteiten te ondernemen. In

dit kader vinden er gezamenlijke maaltijden plaats en worden er creamiddagen georganiseerd.

Meer informatie: www.platform31.nl/publicaties/de-magic-mix-als-zachte-landing-in-de-wijk

Abtswoude Bloeit!

In 2017 zocht zorgorganisatie Pieter van Foreest een nieuwe invulling voor het verzorgingshuis Abtswoude in Delft. Hierbij is uiteindelijk gekozen voor een samenwerking met Stichting Herontwikkeling tot Studentenhuisvesting Delft (SHS) en PerspeKtief. In het voormalige

verzorgingshuis worden 141 wooneenheden gerealiseerd: 108 kamers en studio's voor Nederlandse en internationale studenten en 33 studio-appartementen voor cliënten van Stichting PerspeKtief. Met dat laatste wordt invulling gegeven aan de gemeentelijke ambitie om de groepen uit de maatschappelijke opvang en GGZ meer te spreiden over de stad. Daarnaast worden er gezamenlijk activiteiten georganiseerd, zoals een stampotavond waarbij studenten koken voor medebewoners in het complex en ouderen in de aangrenzende aanleunwoningen. Ook komen bewoners samen tijdens picknickconcerten in de tuin, een uitstapje naar de kindertuinen of bij een van de vele workshops van Woonkamer van de Wijk.

Abtswoude
bloeit!

Meer informatie: www.abtswoudebloeit.nl

De Saffier – de weg naar een nieuwe mix

In Utrecht staat De Saffier, een woonproject met een bijzonder karakter, gestart in 2015 door woningcorporatie Portaal, jongerenhuisvester Socius en de gemeente Utrecht. Het voormalige verzorgingshuis Huize Tolsteeg biedt voor een periode van tien jaar ruim 160 wooneenheden voor jongeren. De 155 voormalige naastgelegen aanleunwoningen blijven bestaan voor bewoners variërend in leeftijd. De ontmoeting tussen jong en oud staat centraal in De Saffier met samen wonen, werken, ontmoeten en ontspannen van huurders, buurtbewoners en ondernemers. Hoewel het idee werd omarmd door

alle partijen, betekende het voor iedereen een hele opgave. Mensen moeten wennen aan elkaar, aan elkaars levensinvulling of -fase. Ze hebben soms moeite met de bijkomende verantwoordelijkheden en commitment. Samenleven vraagt een blijvende inzet en betrokkenheid. De brochure 'De weg naar een nieuwe mix' schetst de praktijk met al zijn uitdagingen.

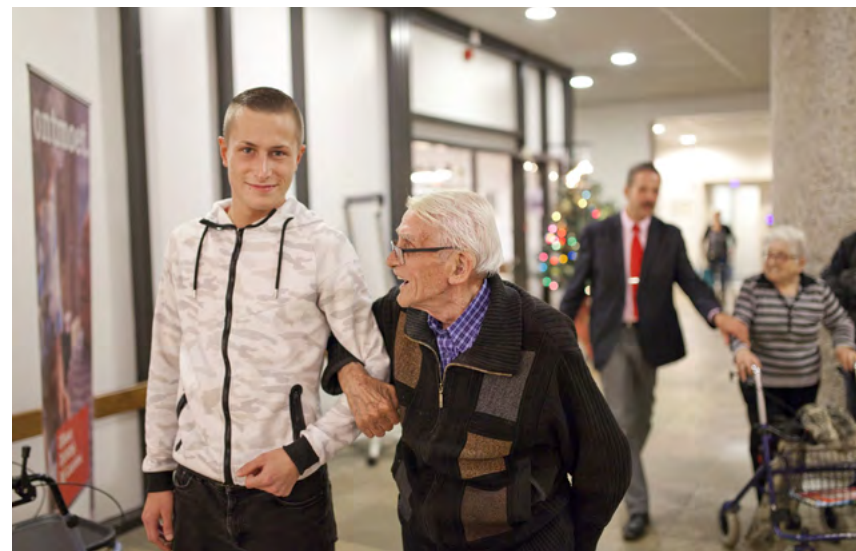
Meer informatie:

www.de-saffier.nl

www.kcwz.nl/thema/woonvariaties/de-saffier-de-weg-naar-een-nieuwe-mix

De weg naar een nieuwe mix

van huize Tolsteeg
naar De Saffier

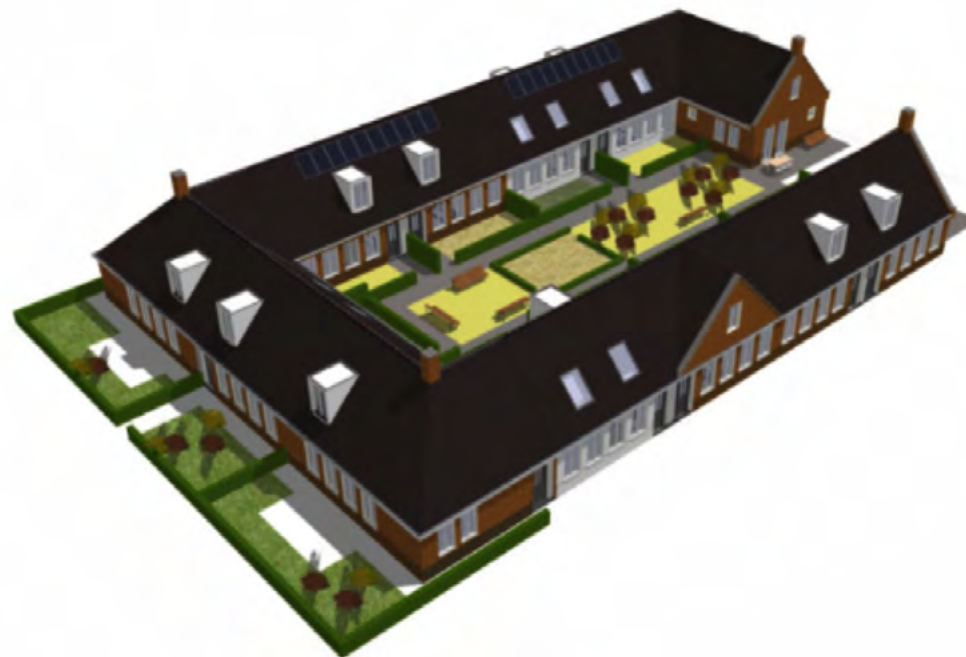
Samen&Anders: samenwonen op basis van wederkerigheid

Toen in 2015 bleek dat het traditionele Rotterdamse verzorgingshuis Simeon en Anna op de lange duur niet meer geschikt zou zijn voor het leveren van intramurale zorg, moest Lauren Wonen een nieuwe invulling voor het pand bedenken. Zo ontstond het concept Samen&Anders: een wooncomplex voor jong en oud, waar kwetsbare en minder kwetsbare mensen betaalbaar wonen en diensten met en voor elkaar uitvoeren. In de 265 woningen wonen, naast intramuraal wonende ouderen, diverse groepen spoedzoekers: studenten, starters, uitroemers uit instellingen, gescheiden mensen en ouderen die geen indicatie intramuraal meer krijgen. Van de huurders wordt verwacht dat ze tien uur per maand een bijdrage leveren aan het project. Een marktmeester stimuleert de wederkerigheid, met als resultaat dat ongeveer zeventig procent van de bewoners zich structureel inzet.

Vitale leefgemeenschap Amandelbloesem, Wormerveer

In Wormerveer is in de Amandelbloesem een nieuw soort wooncomplex gerealiseerd, samen met vrijwilligers, zorgaanbieder de Zorgcirkel, woningcorporatie Wormerwonen én stichting MIES, die jongvolwassenen met een beperking begeleidt. Hier vormen aanleunwoningen, zelfstandige seniorenwoningen, een logeershuis, proefwonen, begeleid zelfstandig wonen en geclusterd wonen samen een vitale leefgemeenschap. Jong en oud wonen in één gebouw. In het gebouw zijn ook het wijk- en jeugdteam gevestigd en zijn vele vrijwilligers actief. De Amandelbloesem is volgens de gemeente Zaanstad hét voorbeeld van hoe nieuwe woonvormen langer thuis wonen kunnen bevorderen en eenzaamheid onder ouderen kunnen tegengaan.¹⁰

Meer informatie: www.debloesem.info

4.3 Opkomst van hofjes

Een nieuwe vorm van samenleven is het hofje, een eeuwenoude woonvorm waar van oorsprong vooral ouderen vertoefden. De huizen staan dicht bij elkaar en de hofjes zijn vaak ommuurd, dat bood vroeger al bescherming, bracht een gemeenschapsgevoel en zorg voor elkaar. Sinds 2010 stimuleert Locksley Collective, initiatiefnemers van Knarrenhof (zie kader), samen met burgers de bouw van nieuwe hofjes. Ook de ontwerpwedstrijd Who Cares van Rijksbouwmeester Floris Alkemade laat de hernieuwde aandacht voor deze woonvorm zien: drie van de tien winnende ontwerpen waren hofjes. “Wonen in een hofje vertegenwoordigt voor senioren belangrijke waarden: kleinschaligheid, verbondenheid met behoud van zelfstandigheid en privacy, identiteit middenin een gevarieerde samenleving, zekerheid en veiligheid”, aldus een woordvoerder van BPD.¹¹

Knarrenhof

In januari 2018 is het eerste Knarrenhof opgeleverd in Zwolle. In dit hof liggen de woningen rond een gezamenlijke binnentuin en is er ook een gemeenschapshuis. De woningen zijn Wmo-proof, rolstoeltoegankelijk en hebben een slaapkamer en natte groep op de begane grond, zodat ook mensen met een (zware) zorgvraag hier kunnen blijven wonen. Iedere bewoner heeft een eigen voordeur, inpandige berging, terras, zolder en eigen afsluitbare schuur op het terrein. Met de gemeenschappelijke tuin en hobbyruimte zijn er ook mogelijkheden voor ontmoeting.

10. Op de Facebookpagina van WormerWonen staat een korte film over leven, werken en wonen in De Amandelbloesem: www.facebook.com/pg/WormerWonen-185961478119776.

11. Cobouw (2017, 21 december), “Het geheim achter de oeroude hofjes”, geraadpleegd 9 augustus 2018, van www.cobouw.nl/woningbouw/nieuws/2017/12/het-geheim-achter-de-opkomst-van-de-oeroude-hofjes-101256059.

Het concept Knarrenhof is gebaseerd op de hofjes van vroeger, maar met het gemak van heden. De ingrediënten voor Knarrenhof zijn geborgenheid, veiligheid, gelijkgestemden, privacy, onafhankelijk, naoberschap, zelfstandigheid, wederkerigheid, duurzaamheid, rust en menselijke maat. De landelijke stichting Knarrenhof heeft meer dan zesduizend deelnemers, variërend in de leeftijd van 43 tot en met 89 jaar, in meer dan tachtig gemeenten. De stichting is opgericht om haar deelnemers zo goedkoop mogelijk en zo lang mogelijk onafhankelijk te laten wonen. De hofjes komen via Collectief Particulier Opdrachtgeverschap tot stand. Het Aedes-Actiz Kenniscentrum Wonen-Zorg laat in 2018, samen met de Rijks Universiteit Groningen, onderzoek uitvoeren naar de totstandkoming van meerdere locaties van het Knarrenhof. Dit onderzoek richt zich met name op de samenwerking met de lokale gemeente en de interne afstemming binnen de gemeente tussen het sociaal en ruimtelijk domein.

Meer informatie: www.knarrenhof.nl

Hedendaagse Hofjes: winnend ontwerp Who Cares

Het ontwerp Hedendaagse Hofjes van architect Peter van Assche is één van de winnende ontwerpen van de prijsvraag Who Cares. Het concept stoelt op de oude waarden van een hofje, zoals je op je gemak voelen, elkaar ontmoeten en elkaar in de gaten houden. Deze waarden zijn in een moderne vorm gegoten. Zo is de ontmoetingsplek geen waterpomp middenin de wijk, maar een koffiebar en wasserette. Daarnaast woont er in het plan van Bureau Sla een 'binnenmoeder' in de

wijk, die een oogje in het zeil houdt. Van oorsprong was dit vaak een vrouw of een moeder die niet buitenshuis werkte en voor de buurt zorgde, nu kan dit een vrijwilliger zijn. In het ontwerp zit ook een 'poort' verwerkt: huizen die dichtbij elkaar staan, zodat bewoners een veilig gevoel krijgen. Tot slot is er een 'regent', een persoon of een organisatie op afstand die zorgt dat de organisatie van het hofje goed op elkaar is afgestemd. Een woningcorporatie kan bijvoorbeeld ervoor zorgen dat er in het hofje zowel ouderen als jongeren wonen.¹²

Meer informatie:

www.bureausla.nl/project/handboek-hedendaagse-hofjes

12. Cobouw (2017), "Het geheim achter de oeroude hofjes".

5. Dienstenpakket

Het aantal ouderen dat zelfstandig thuis woont en zorg of diensten nodig heeft, neemt toe. Zorgorganisaties spelen hierop in door diensten aan huis aan te bieden, al neemt het aanbod nog geen vlucht. De markt voor diensten aan huis blijft een lastige markt, zo blijkt uit een inspiratie-bijeenkomst van het Aedes-Actiz Kenniscentrum Wonen-Zorg (KCWZ) in december 2017.¹³

5.1 Vier varianten voor vormgeving

Uit de praktijk blijkt dat zorgorganisaties en woningcorporaties hun aanbod op vier verschillende manieren vormgeven:

1. Verwijzen, bemiddelen, makelen

Veel zorgorganisaties vervullen een bemiddelende rol met een zogenaamde 'ledenservice'. Vanuit het vroegere Kruiswerk beschikken meerdere zorgorganisaties over zo'n ledenservice, vaak met tienduizenden leden per zorgorganisatie. Veel ledenservices, zoals Carinova Services, Florence, Leef3.nu en ViVa! Ledenservice, bieden leden de mogelijkheid telefonisch of via internet (betaalde) ondersteuning aan te vragen. De Drie Gasthuizen Groep en Pleyade in Arnhem hanteren een andere, relatief nieuwe manier van verwijzing en bemiddeling onder de noemer PD Ontzorgt. PD Ontzorgt staat open voor elke Arnhemmer, zonder lidmaatschapsvereiste of indicatie. Iedereen kan contact opnemen bij hulpvragen en PD Ontzorgt zoekt vervolgens kosteloos in het eigen netwerk vrijwillige of betaalde oplossingen. Bij Zorgcombinatie Marga Klompé halen en brengen vrijwilligers ouderen naar activiteiten in de locaties van Marga Klompé. Tot slot zoekt ook Woonzorg Nederland naar manieren om

– uitsluitend – te kunnen bemiddelen en wil deze woningcorporatie zélf geen diensten leveren.

2. Zelf diensten aanbieden en (deels) produceren

Woningcorporaties en zorgorganisaties kunnen ook zélf diensten aanbieden en (deels) uitvoeren. Driezorg doet dit bijvoorbeeld via een zogenaamde 'zorgservice-overeenkomst', waarin zorgcoördinatie, alarmering en koffie/thee/ontmoeting een plek hebben. Careyn heeft in het verleden drie verschillende arrangementen aangeboden, waarin ook het verzorgen van de was, hulp bij boodschappen, maaltijden en hulp in huis een plek kregen. Groenhuysen biedt onder andere het arrangement 'Zorgeloos Leven' aan. Een deel van de diensten uit dit pakket levert Groenhuysen zélf.

Arrangement voor thuiswonende ouderen

Eerder heeft zorgorganisatie Groenhuysen in Roosendaal voor intramurale locaties Zorgeloos Wonen ontwikkeld met twee dienstenpakketten: Gezellig Wonen (een all-inconcept) en Buitengewoon Wonen (een standaard welzijnspakket met aanvullende zorg- en welzijnsdiensten). Met die ervaring is nu het pakket Zorgeloos Leven ontwikkeld, beschikbaar voor ouderen die zelfstandig wonen in de omgeving van één van de intramurale locaties. Zorgeloos Leven biedt onder andere activiteiten in de locaties van Groenhuysen, dagbesteding, thuiszorg, warme maaltijden en personenalarmering. De aangeboden appartementen vallen zowel onder als boven de sociale huurgrens van 710,68 euro.

Meer informatie: www.zorgelooswonen.nl

13. Zie voor meer informatie: Aedes-Actiz Kenniscentrum Wonen-Zorg (2018, 6 februari), "Tien inzichten om diensten aan huis te leveren", geraadpleegd 9 augustus, van www.kcwz.nl/thema/cijfers-en-trends/tien-inzichten-om-diensten-aan-huis-te-leveren.

3. Alleen zelf aanbieden, uitvoering volledig door derde partij

Zorgorganisatie De Zellingen biedt diensten aan die uiteindelijk allemaal via bemiddelingsorganisatie LekkerLeven worden geleverd. Via de site en in huisstijl van De Zellingen kunnen hulpvragers allerhande diensten vinden. Wanneer ze hiervan gebruik willen maken, komen ze uit bij het landelijke callcenter van LekkerLeven, dat uit naam van De Zellingen hulpvragers te woord staat en bemiddelt voor (uitsluitend) betaalde diensten.

Intermediair die menukaart aanbiedt

De Drie Gasthuizen Groep heeft gekozen het dienstenpakket niet langer zelf aan te bieden, maar als intermediaire organisatie op te treden. De organisatie werkt samen met speciaal geselecteerde bedrijven die onderdelen van een 'menukaart' aanbieden. Het eerste contact verloopt via de Drie Gasthuizen Groep, daarna neemt de

huurder het contact met de aanbieder zelf over. De Drie Gasthuizen Groep houdt een vinger aan de pols bij de huurders en gaat bij eventuele signalen het gesprek aan met de partners over de kwaliteit van dienstverlening.

Meer informatie: www.driegasthuizengroep.nl/services/extra-services/uw-huishouden-in-onze-handen.html

4. Aanbod via een vast 'maatje' of butler

Een laatste type ondersteuning is het werken met een vast 'maatje' voor een thuiswonende oudere. Een oudere maakt in deze constructie gebruik van een betaalde, vaste contactpersoon, met wie regelmatig contact is en waarmee een vertrouwensband ontstaat. Dit 'maatje' of deze 'butler' kan vervolgens in overleg met de oudere goed volgen en zien welke aanvullende ondersteuning gewenst is en kan deze (laten) leveren. Partijen zoals Home Instead, De Mantelaar, Saar aan Huis en Senior Service bieden deze mogelijkheid. Zorgorganisatie Vivium en dienstenplatform Dinst zijn hiervoor een samenwerking gestart. Dinst is recent overgenomen door Saar aan Huis.

5.2 Drie uitdagingen

Het aantal diensten aan huis neemt niet sterk toe. De markt voor deze diensten blijkt weerbarstig en kent een aantal belangrijke uitdagingen.

Uitdaging 1: de behoefte

Over het algemeen wordt de huidige en de toekomstige groeiende behoefte aan ondersteuning door zelfstandig wonende ouderen erkend. Toch blijkt het moeilijk hierop goed in te spelen. Meerdere partijen geven aan dat de feitelijke afname van diensten (nog) beperkt is en dat het lastig is om écht 'binnen' te komen bij de doelgroep. Redenerend vanuit de verplichte arrangementen van vroeger gaan organisaties ervanuit dat ouderen nog steeds behoefte hebben aan diensten. Maar is dit wel zo? En zo ja: hoe zorg je ervoor dat ouderen (of hun netwerk) hun latente vraag aan jou bekendmaken? Welke kanalen werken goed? Persoonlijk, telefonisch en/of digitaal? Een tip is om vanuit de behoefte aan gezelschap en ontmoeting in contact te treden met ouderen; daarvan dan kan op verdere behoeften worden ingespeeld. Partijen geven aan dat voor huidige ouderen de behoefte aan veiligheid een belangrijk thema is. Voor hen is het persoonlijke, face-to-face contact het belangrijkste en nodig om in de behoefte aan ondersteuning bij de eigen regie te voorzien. Toekomstige ouderen willen liever losse diensten, per uur en vanuit een klantgerichte benadering en gemak afnemen. Toch geven sommige organisaties aan dat volledige vrijblijvendheid niet wenselijk is. Sommige zaken wil je 'verplichten' om juist problemen als vereenzaming tegen te gaan en de sociale binding in een wooncomplex te behouden. Bij het goed onderzoeken en inspelen op de behoefte van de (toekomstige) klant kunnen deze partijen naar eigen zeggen nog veel leren van commerciële marktpartijen.

Uitdaging 2: betaalbaarheid

Het ontwikkelen, bemiddelen, verwijzen, aanbieden, opvolgen, leveren en bewaken van divers aanbod vraagt de nodige investeringen. Hoe kunnen partijen dit duurzaam en rendabel realiseren? En: wat kunnen en willen ouderen voor ondersteuning betalen? Veel huidige (oude) ouderen zijn niet

gewend om voor losse diensten te betalen en verwachten dat het 'gratis' is of via de overheid betaald wordt. Volgens één aanbieder kunnen mensen bij een (na aftrek van vaste lasten) vrij besteedbaar inkomen van 500 euro per maand zo'n 15 euro per maand uitgeven aan aanvullende diensten. Anderen noemden bedragen van 30 tot 60 euro per maand, waarbij duidelijk werd dat er in ieder geval voor arrangementen van 200 tot 300 euro per maand geen vraag bestaat.

Uitdaging 3: samenwerking

Een belangrijke vraag is: hoe kunnen zorgorganisaties en woningcorporaties meerwaarde halen uit een samenwerking met andere lokale partners, zoals de gemeente, het sociaal werk en andere zorg- en woningbouwpartijen? Ook interne samenwerking blijkt soms lastig: mensen die vanuit de zorg bij mensen thuis komen, zijn vaak niet gewend en soms terughoudend om ander aanbod 'te verkopen' aan ouderen. Deze promotie is wél essentieel, maar blijkt in veel gevallen een struikelblok te zijn.

Durfpotje, voor een betere samenwerking

Een intern of extern 'durfpotje' kan wonderen doen, zoals woningcorporatie Domesta heeft ervaren. De nieuwe koers van de Drentse woningcorporatie geeft medewerkers veel meer ruimte om naar eigen inzicht in hun wijk direct iets op te lossen of te regelen. Zo ontstaat er ook ruimte om nieuwe diensten te ontwikkelen en op vragen van gebruikers in te spelen. Maatwerk voor huurders en voor samenwerkingspartners wordt zo gestimuleerd.

Meer informatie: Spanjer, R. (2017), "De corporatie als buurman", in: Aedes Magazine, editie 2-2017, Den Haag: Aedes.

6. Woonzorgtechnologie

Technologieën kunnen ouderen ondersteunen bij activiteiten die cruciaal zijn voor langer thuis wonen, zoals fysieke activiteit, cognitieve training, zelfzorg, contact met familie en het onderhouden van een sociaal leven en sociale interacties. Dankzij een (passieve) alarmering met behulp van sensoren, camera's en moderne communicatiemiddelen houden mantelzorgers daarnaast hun rol langer vol.

6.1 Robotica

Woonzorgtechnologie kent verschillende vormen, zoals zorg op afstand (bijvoorbeeld beeldschermzorg), alarmering, domotica (woonhuisautomatisering waaronder automatische deurontgrendeling) en toezichthoudende technologie. Ook robots worden steeds vaker ingezet. Het gaat dan om individuele items, zoals tablets en robots, maar ook om totaalconcepten zoals Vivalib-woningen en Thuis Onbezorgd Mobiel.

Tinybot Tessa focust op welzijn

Tessa is een kleine, laagdrempelige sociale robot, een tinybot, die mensen met cognitieve beperkingen structuur kan bieden. Tessa kan muziek afspelen, spraak herkennen en vooraf ingegeven boodschappen uitspreken, waardoor ouderen bijvoorbeeld weten dat ze moeten ontbijten of die middag een afspraak hebben. Tessa is klein en goedkoop te produceren en kan worden gepersonaliseerd. Dit maakt Tessa meer geschikt voor gebruik in een thuissituatie dan andere tinybots. De eerste Tessa werd in december 2015 ontwikkeld, inmiddels zijn er zo'n 120 tinybots in omloop.

Meer informatie: www.tinybots.nl

Vivent Het Andere Wonen

Vivent Het Andere Wonen, de franchiseorganisatie van Vivent, biedt een nieuw, kleinschalig woonconcept voor met name mensen met een inkomen onder of net boven de sociale huurinkomensgrens. Het Andere Wonen biedt zorg op maat voor mensen met geheugenproblemen in een volwaardig appartement in hun eigen wijk. Door het gebruik van sleutelbandjes en domotica kunnen de bewoners met

geheugenproblemen zich vrij begeven binnen bepaalde leefcirkels. Er is 24/7-ondersteuning in huis en bewoners kunnen, met of zonder partner, diverse diensten naar eigen behoefte afnemen. Vivent heeft in 2015 samen met ondernemersduo's drie wooncomplexen ontwikkeld in de regio 's-Hertogenbosch. Vivent wil het concept Het Andere Wonen verder ontwikkelen en exploiteren.

Meer informatie: www.hetanderewonen.nl

Vivalib woningen in complexen woningcorporatie Woonstad Rotterdam

Vivalib is een innovatief woonconcept dat mensen dankzij thuishetechnologie in staat stelt zo lang mogelijk en actief in hun eigen omgeving ouder te worden. De bewoner kan de aanwezige huistechnologie met slechts één afstandsbediening zelf bedienen. Ook kunnen ouderen met een tablet op eenvoudige wijze contact maken met een serviceplatform, services aanvragen en videobellen met familie en bekenden. Het concept is ruim tien jaar geleden in Frankrijk ontwikkeld en wordt nu ook op diverse plekken in Nederland toegepast. In Rotterdam heeft Vivalib Nederland woningcorporatie Woonstad Rotterdam bereid gevonden, als eerste woningcorporatie in Nederland, om de bestaande bouw van vijf woningen aan te passen naar het Vivalib-concept. Woonstad Rotterdam vindt Vivalib een mooi concept; de woning is toegankelijk, maakt onderdeel uit van een regulier woongebouw en is daardoor niet stigmatiserend; er is een continue verbinding met het serviceplatform en er is diverse thuishetechnologie aanwezig. De bewoners geven aan zich veilig en onafhankelijk te voelen, al gebruiken zij niet alle onderdelen van het concept. De woningcorporatie ervaart de bouwtechnische kosten in de bestaande bouw als hoog. Dit is niet het geval in combinatie met een duurzaamheidsaanpak of renovatie, of wanneer Vivalib bij nieuwbouw wordt toegepast.

Meer informatie:

www.vivalib.nl

www.woonstadrotterdam.nl

Thuis Onbezorgd Mobiel

Project Thuis Onbezorgd Mobiel (TOM) is een preventieprogramma gericht op het verkleinen van het risico op vallen. Het programma combineert een bewegings- en voedingsprogramma met sociale ondersteuning, zodat senioren langer fit en vitaal blijven en langer zelfstandig kunnen blijven wonen. Deelnemers aan project zijn zelfstandig wonende en gemotiveerde 65-plussers uit een aantal vooraf vastgestelde regio's. Dit zijn mensen met kleine of grote mobiliteitsproblemen, maar ook mensen zonder fysieke problemen.

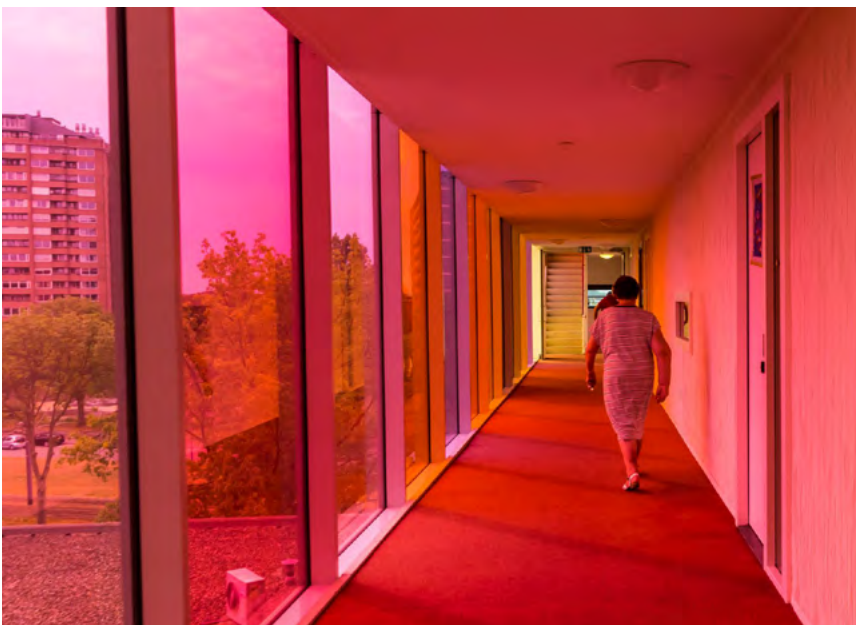
- Elektronica- producent Philips levert een bewegingsmonitor en senior consultants die het project begeleiden.
- Advies- en voorlichtingsorganisatie VeiligheidNL levert begeleiding en training in het versterken van spierkracht, balans en coördinatie.

- Als de voedingscreening door een diëtist aanleiding geeft, wordt er een voedingsadvies gegeven en in het geval van ondervoeding levert voedingsmiddelenproducent Nutricia de medische drinkvoeding Nutridrink.
- Postbezorger PostNL bezorgt de bewegingsmonitor, legt uit hoe deze werkt en komt regelmatig langs bij de deelnemer.
- Een zorgconsulent van verzekeraar ONVZ heeft eens in de twee weken contact met de deelnemers voor advies en ondersteuning.

Meer informatie: www.projecttom.nl

6.2 Onbekend maakt onbemind

Het succes van de toepassing van de technologie, zoals domotica, hangt onder meer af van de bekendheid van potentiële gebruikers met de toepassingen en hun bereidheid om hiervan gebruik te maken. Om kennis te maken met de technologische mogelijkheden, zijn in de afgelopen jaren overal in het land voorbeeldwoningen ingericht. Dan gaat het vooral om huizen van de toekomst, slimme huizen en belevingscentra; appartementen die zijn ingericht met state of the art technologische ICT-voorzieningen die het senioren mogelijk moet maken langer volwaardig en zelfstandig thuis te wonen. Senioren en hun mantelzorgers kunnen in deze labs kennismaken met de nieuwste technologieën en ontdekken wat deze voor hen kunnen betekenen. Tegelijk kunnen studenten hier de toepasbaarheid van de technologieën (in interactie met professionals) leren en onderzoek doen naar de mogelijke effecten.

Voorbeeldhuizen en living labs

– iZi Ervaarwoning

Een project van de gemeente Den Haag, welzijnsorganisatie Xtra, woningcorporatie Haag Wonen, woon- en zorgorganisaties, kennisinstellingen en diverse leveranciers. De iZi Ervaarwoning is onderdeel van een groter gemeentelijk programma gericht op het bevorderen van Den Haag als 'smart city.' De bewoners van vijf appartementencomplexen hebben de Ervaarwoning naar eigen behoefte ingericht met technische snufjes.

– Huis van Morgen

Op de Zorgboulevard in Roosendaal staat het Huis van Morgen, een initiatief van het Care Innovation Center West-Brabant. Het Huis van Morgen is een soort bibliotheek voor innovatieve zorgproducten voor preventie, zelfzorg en zelfregie, waar men de nieuwste gadgets kan bekijken, uitproberen én lenen om te testen in de praktijk.

– TOOS

De mobiele variant van het voorbeeldhuis is de Technologie voor Ouderen Om de hoek verkrijgbaar Slim (TOOS). Dit kleine 'technologiehuisje' kan ad hoc worden ingezet om bij ouderen en professionals de bekendheid met eenvoudige technologie voor thuis te vergroten. Diverse woningcorporaties werken al met TOOS. De Slimste Woning is daarnaast een demonstratiewoning waar mensen naast domotica-toepassingen kennis kunnen maken met duurzame en flexibele bouw. De Slimste Woning is op wisselende locaties in Nederland te bezichtigen.

– Thuis technologiefacés

Naast voorbeeldhuizen worden vooroordelen over technologie weggenomen tijdens Thuis technologiefacés. Deze cafés vinden plaats in het lokale café, buurthuis of op een andere plek waar mensen elkaar ontmoeten. De basis is een presentatie van een uur waarin de deelnemers ook de technologie kunnen ervaren.

– Living labs

In acht (empathische) living labs staat het doen van onderzoek centraal. In deze labs ontwikkelt de Technische Universiteit Eindhoven samen met maatschappelijke organisaties concepten en producten die mensen stimuleren om hun dagelijkse activiteiten te

blijven ondernemen en interactie met de omgeving aan te gaan. Ook kan slimme technologie onder andere bepaalde (mantel)zorgtaken overnemen.

Meer informatie:

www.wijenizi.nl

www.huis-van-morgen.nl

www.generatiethuis.nl/wat-is/technologiehuisje

www.smart-homes.nl/Ervaren/De-Slimste-Woning.aspx

www.generatiethuis.nl/wat-is/thuistechnologiecafe

www.tue.nl/universiteit/nieuws-en-pers/nieuws/09-03-2017-nieuwe-oplossing-voor-zelfstandig-wonen-de-empathische-woning

www.kcwz.nl/thema/woonzorgtechnologie/slim-wonen-in-de-toekomst-voorbeeldwoningen-op-de-kaart

De ontwikkelingen rondom woonzorgtechnologie volgen elkaar snel op, maar een doorbraak lijkt vooralsnog uit te blijven. En dat terwijl een snelle verspreiding gepaard gaat met verbeteringen aan het product, zoals bijvoorbeeld het geval was bij de mobiele telefoon. De overstap 'van een smartphone naar een smarthome' is echter niet zo eenvoudig. De aandacht voor zorgtechnologie neemt wel toe, vooral binnen intramurale instellingen. Binnen zorgorganisaties is 52 procent van de IT-beslissers momenteel actief bezig met robotica, vooral in de vorm van experimenten en pilots.¹⁴

Het op grote schaal inzetten van robotica en domotica lijkt echter nog een te grote investering. In het versnipperde Nederlandse zorglandschap is het moeilijk om de noodzakelijke investeringen rond te krijgen. Zowel thuiszorgorganisaties als gemeenten hebben momenteel moeite om de benodigde huishoudelijke hulp financieel rond te krijgen, en het ontbreekt aan de

middelen om voor de toekomst te investeren.¹⁵ De uitdaging is dan ook dat er meer bewezen, betaalbare, betrouwbare en gebruiksvriendelijke ICT-oplossingen komen. Het is in dit kader dat Vitaal in de wijk werkt aan het opschalen van initiatieven en dat de gemeente Breda investeert in sensoren.

Het VerzorgingsThuis

In een pilot voor twintig mensen met beginnende dementie biedt zorgaanbieder Cordaan in Amsterdam een virtueel verzorgingshuis. In het huis van de deelnemende bewoner meten sensoren onder meer de voordeur, stoel, koelkast, toilet op het normale leefpatroon. Bij afwij-

14. Hoefnagel, W. (2017, 4 september), "Meerderheid zorgorganisaties is actief met robotica", op: Executive-People, geraadpleegd 9 augustus, van executive-people.nl/583458/meerderheid-zorgorganisaties-is-actief-met-robotica.html.

15. Went, R., Kremer, M. & Knottnerus, A. (red.) (2015). De robot de baas. De toekomst van werk in het tweede machinetijdperk. Amsterdam: Amsterdam University Press, in opdracht van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

kingen van dit leefpatroon geeft de ontvanger een signaal af aan de verpleegkundige of aan de familie. Die kunnen dan bepalen of het nodig is langs te gaan of contact op te nemen. "Bij beginnende dementie kan iemand vaak niet vertellen dat er iets aan de hand is. Een blaasontsteking bijvoorbeeld kan je afleiden aan toenemend toiletbezoek, door het openen van de koelkastdeur kan je zien dat iemand eet." Eén van de deelnemers is een dementerende 87-jarige man van wie de kinderen ver weg wonen. Deze vorm van toezicht geeft de kinderen rust, en aangevuld met wekelijks vier keer dagbesteding kan deze man nog een tijd thuisblijven. Er zijn nu zo'n 18.000 mensen met beginnende dementie in Amsterdam. Daarvoor is dit systeem in eerste instantie bedoeld. Maar ook voor andere groepen met fysieke beperkingen, zoals rolstoelgebruikers of mensen met COPD, kan het heel goed werken.

Meer informatie: www.cordaan.nl/nieuws/cordaan-en-focuscura-introduceren-verzorgingsthuis

Vitaal thuis in de wijk

De coalitie Vitaal Thuis, bestaande uit ruim zestig partijen uit de zorg, maatschappelijke organisaties, het bedrijfsleven en kennisinstellingen, wil bijdragen aan langer thuis wonen van mensen met een zorgvraag. In de afgelopen jaren heeft de coalitie in dit kader gewerkt aan het verbinden van initiatieven, het werken met standaarden, structurele bekostiging en instrumenten voor implementatie. In 2018 verschuift de coalitie de focus van de huiselijke setting naar het wijkniveau. De coalitie richt zich daarbij op de samenhang tussen de kwaliteit van de

gebouwde omgeving met slimme ICT en eHealth. Om dit te bereiken, worden nieuwe stakeholders betrokken, zoals bewoners, gemeenten, planologen/architecten, woningcorporaties en bouwbedrijven.

Meer informatie: www.vitavalley.nl

Gemeente Breda investeert in sensoren

In maart 2018 hebben gemeente Breda en zorgverzekeraar CZ bekendgemaakt dat zij een jaar lang huizen voorzien van sensoren bij duizend alleenstaande inwoners met een hulpbehoefte. De sensoren en achter-

liggende slimme software van fabrikant Sensara herkennen het dagelijks patroon van de inwoner en merken het op als er opvallende afwijkingen zijn. Zo herkent Sensara bijvoorbeeld een val van de oudere, onvoldoende toiletbezoek (uitdrogingsgevaar), maar ook bijvoorbeeld dwaalgedrag in de nacht (bijvoorbeeld bij dementie). Via een app kunnen familie, mantelzorgers of zorgverleners worden gewaarschuwd. De inwoner bepaalt zelf wie inzicht heeft in zijn of haar leefpatroon. Breda is de eerste gemeente die op deze schaal investeert in leefstijlmonitoring van ouderen. Voor het project trekt de gemeente 250.000 euro uit.

Meer informatie: www.sociaalweb.nl/nieuws/breda-betaalt-sensoren-in-1000-woningen

6.3 Doorbraak laat op zich wachten

In het kader van het langer thuis wonen van senioren is er een aantal trends te identificeren. Denk aan het meer zorg hebben voor elkaar, gemeenschappelijk wonen en de toepassing van domotica. Er zijn in Nederland voor de verschillende trends voldoende voorbeelden te vinden. Ook zijn er verschillende innovatieve en inspirerende projecten, maar er is nog geen sprake van een doorbraak of van een samenhangend aanbod. Daarmee kunnen we stellen dat de verschillende producten en diensten die de trends opleveren, nog geen gemeengoed zijn zoals de verzorgingshuizen dat eerder waren.

Uitgave

Platform31 en Aedes-Actiz Kenniscentrum Wonen-Zorg

Den Haag, september 2018

Auteurs: Susan van Klaveren, Netty van Triest, Penny Senior

Redactie: Fenneke van der Aa

Foto's: Jasper Mol en Alex Schröder

Vormgeving: Gé grafische vormgeving

Een deel van de foto's is genomen in het project Samen&Anders, Abtwoude Bloeit, Plussenburgh en Brinkpark. We willen medewerkers en bewoners bedanken voor hun fantastische medewerking.

Platform31

Kennis- en netwerkorganisatie Platform31 ziet de **trends** in stad en regio. We **verbinden** beleid, praktijk en wetenschap rondom actuele vraagstukken en komen tot een **aanpak** waarmee bestuurders, beleidsmakers en uitvoerders direct aan de slag kunnen. De oplossingen houden we niet voor onszelf: **iedereen profiteert mee** van de resultaten.

Aedes-Actiz Kenniscentrum Wonen-Zorg

Het Aedes-Actiz Kenniscentrum Wonen-Zorg (KCWZ) is hét informatiepunt voor professionals op het terrein van wonen, welzijn en zorg. Het Kenniscentrum is onderdeel van Aedes, vereniging van woningcorporaties en ActiZ, organisatie van zorgondernemers. Het Kenniscentrum ondersteunt sinds 2002 professionals bij zorgorganisaties, woningcorporaties en hun lokale samenwerkingspartners in de ontwikkeling van nieuwe woonzorgconcepten.

Postbus 30833, 2500 GV Den Haag

www.platform31.nl

Hoewel grote zorgvuldigheid is betracht bij het samenstellen van deze uitgave, aanvaarden Platform31 en de betrokkenen geen enkele aansprakelijkheid uit welke hoofde dan ook voor het gebruik van de in deze publicatie vermelde gegevens. Alles uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden gemaakt mits de bron wordt vermeld.